

Талант (скорочено)

Степан Васильченко

В селі К. загубила себе з романтичного припинення церковна хористка... Ховати її чином церковним тамошній священик позрікся. Люди принесли йому домовину з мерцем на подвір'я, поставили під вікнами, а самі розійшлися. Ховала поліція.

(З газетної хроніки)

I

"Буйне зелення в саду вже осінні золотарі позолотили, а подекуди палає воно, мов огненне.

Тихо в моїй кімнаті. Вікно в сад стоїть одчинене, і рине в його повітря, чисте й холодне, дише, як вино".

Учитель сидить, зігнувшись над своєю "торбою—мандрівницею", переглядаючи паперове шмаття: листи, шматок щоденника, "вірші... зелені, зелені, як рута..." І летять вони за вікно, на шматки подрібнені, без жалю. "Летить вітрам на забавки, вечори змарновані, а ночі недоспані".

Навіщо все це та кдовго возив він із собою? Думає, згадує...

Ось початок якогось вірша чи пісні. І відразу ясно задзвеніло в ушах, як тоді, колись:

"Ви ось не спали іще, книжник і чернець?.."

І став пожовклий папір ніби оживати. "Зринають на йому у віночках із довгих вій блискаві карі очі, вихватилась коса ясна, що пасмо льону, зама-яна синьою стежкою".

Учитель підводиться і стає біля вікна. Атам хмари рожеві, сині, за ними грізні червоним маком полуменіють. У них вечірне сонце потопає, борсається, ніби упіймалося в сіті.

А перед очима героя — з чорного в жалобі лісу мовчазна і сувора процесія. Під корогвами у квітках, у гірляндах, у стрічках несуть когось...

І йде на учителя з тих днів хмара—спогаданка...

"І встає перед очима руїна — чорна, як головошка... Посередині — провалений дах". Двері трухляві, на них великий заржавілий замок. А бур'яну кругом — як лісу!

"Ходжу кругом школи, обдивляюся подвір'я і знову повертаюся до дверей, де хурщик поскладав мої подорожні речі".

Зайшло сонце, небо вкрили хмари, подув різкий вітер, бризнув дощ.

Нарешті прийшов сторож, заговорив до вчителя, як до давнього знайомого й відімкнув двері, щоб показати йому квартиру, де він житиме. А там поламаний стіл, два старих стільця, ліжка, з трухлих дощок змайстроване, свіжа на ньому солома, маленький каганчик, чорний від кіптю.

Учитель стоїть, задумавшись, над ліжком. А старий милується своєю роботою, говорячи, що все ж на ньому краще, ніж долі. Потім прощається, каже: спить спокійно — злодійщини у нас не чути".

Учитель пішов подивитись у клас. Звідти дмухнуло "вогким, холодним льохом". Парти побиті та помережані школярськими ножами, на них через стелю чвиркають краплі дощу. Посередині класу стоять підпірки — стовпи.

Учитель сідає на стілець і замислюється. "Знову починати, знову привикати?.. Знову, попи, урядники, горілка, гризота, безпорадця?.. Ні, не буду тут я довго, сюди — на час, тільки на який час...

І помалу встає передо мною моє радісне, моє тепле, те, що завжди тепер світить і гріє мені,— університет..."

І увижається герою "цей храм юності чарівний, десть далеко—далеко палацом надхмаряним..." Шляхи до нього позарастали хащами непролазними, мурами високими їх перегороджено, глибокими безоднями перекопано. "Та сміливо й радісно топчу яті хащі ночами, січу терни, голими руками мури ламаю, мов крилами перелітаю безодні... Лечу..."

Ярко палає вогонь учителевих мрій, захотілося негайно почати втілювати в життя свої прагнення. І ніби магнітом потягло до чемоданчика, де складені підручники та "зшитки".

Витягнув книжку тільки глянути — і, як у воді, потонув у ній. Кинувся, ніби зі сну, аж тоді, як відвалився десть і гупнув шмат глини. А дощ все іде, і ніч вже зовсім глуха. А з усіх боків шумлять вікна — плачуть... Так гірко плачуть, немов вже ніколи не буде ні сонця, ні ясних днів.

Але в серці учителя грає радість, як вино. "Ой ви, дурненькі, заплакані вікна: сонце — буде, будуть дні радісні, ясні, будуть пісні, квіти, будуть радощі, сміхи... Будуть!..."

II

Ранок. Хтось постукав удвері. Це "тутешній дяк": "сива шапка, пальто — наопашки, під рукою кавун. Сміливі сірі очі, шовкові русі кучері — гарний..."

Назвався: "Дяк Запорожець. Довідався, що приїхав учитель у школу, не втерпів. Вирішив зайти познайомитись. Вибачте, у нас по—простому..."

Посідали, почали розмову про одне, про друге... Про місцевого попа, отця Василя. "Дерій, зажера, заїдлиий,— каже дяк.— Ми з ним не терпимо один одного". Одне рятує дяка від попівського гніву: те, що його дядько — в консисторії. Та й селяни його підтримують.

Біля губів у дяка — риска непокірна, уперта. Каже, що не проходило й місяця, щоб не скаржилися на нього. А то й покуту відбував у монастирі. Огидло йому все це до краю.

Учитель каже, що коли так, то йому можна було б покинути все це, але запорожець сумно відповів, що тоді візьмуть у москалі,

Потім дяк стиха почав співати. "Голос затремтів юнощами, мрійно і лагідно". І ось на всю школу шугнуло:

Де ти бродиш, моя доля.

Дістав пляшку, але вчитель говорить, що не п'є і не буде. Дяк неймовірно подивився — як це, козак — і не п'є. Потім ображено підвівся й сказав, що, певно, вже

хтось наговорив на нього. Ну та нічого, плакати не буде... І пішов.

"Химерна якась людина".

III

"Андрій Маркович, старший учитель у школі,— рудий кремезний паруб'яга. Обличчя — червоне в ластовиннях; у синіх очах, як скеляз—підводи, виблискує криця. Ходить у світі в бобриковій, а штани носить на випуск. На голові — кашкет із оксамитовим околишем, арматурка, кокарда. Здіймає він з голови того кашкета обережно, як архирей митру, і раз у раз здуває порох.

Людина занадто практична, ретельно акуратна, хитренька, до всього допитлива. Не припав він мені спершу до душі".

Він теж поставився до вчителя з недовірою. Певне, десь почув про його репутацію неспокійного учителя.

Після перших розмов із ним герой почав уникати зустрічей, але став помічати, що колега підглядає за ним, коли він допізна читає книги, бо заняття ще не починалися.

Андрій Маркович же, на диво, стає дедалі лагіднішим до вчителя, заводить розмови.

Якось одного вечора старший учитель зайшов до колеги, трохи сконфужений, пильно їв очима книги того.

Спитав, чи не до іспиту готується. Учителеві не хотілося зізнаватися йому в своїх таємних замірах, тому сказав сухо, що має таку думку.

Було помітно, що чим непривітнішими ставали слова, тим більше в Андрія Маркевича розгоралася цікавість. Коли вчитель сказав, що хоче скласти екзамен на атестат зрілості, той засяяв і признався, що теж мріє про університет. Правда, для цього треба ще багато готуватися, та він роботи не боїться, звик. Тільки самому тяжко дуже: нема з ким порадитись, нема кого розпитати.

"Слухаю далі і сам собі віри не діймаю: ніколи, я не сподівався знайти в цьому селякові, в цьому на перший погляд грубуватому, практичному в житті парубкові, знайти такої гарячої жаги до науки, такого ніжного суму за нею, такої туги.

— ...Часом глянеш, які нам ставлять мури на тому шляху, то іноді од-чай візьме. І хочеться піти туди, стати під брамою університету: кричати, прохати, за поли хапати, щоб впустили туди, а як ні — то краще, не одходячи, об той мур разбити голову...

Ніби не та людина: здалося, щось тепле, щось рідне почув я у йому.

Розмова загорілася, як сухий хмиз на огні.

Щира, гаряча, довга".

IV

"У якесь свято познайомився із нею, з Тетяною".

Вона почула, мабуть, що приїхав новий учитель, і прийшла довідатися. Ще раніше він чув про неї, що вчилася в міській школі, співає в церковному хорі й заводить любові з писарями та регентами. Охоча до жартів, до вигадок.

Коли вчитель вперше побачив її, то не повірив, що це і є Тетяна.

"На мене пильно дивились цікаві очі. Великі, довірчиві, карі.

Ці очі зразу викликали в мене якесь хвилювання і без слів казали, що це та дівчина, що про неї мусять люди говорити.

Висока, ставна аж ніби понижчала стеля од неї в кімнаті в Андрія. Коса біляста. Старанно причесана й пригладжена, проте непокірно набухає і в'ється по голові кучерявою березкою... Щось невpokійне на обличчі... Коли губ якась сумовита креска... Щось загадчане. Хто вона? Звідки?"

Андрій помітив, яке враження на вчителя справила гостя, підійшов до Тетяни, поклав їй руку на плече й жартівливо спитав, чи й цього року вони будуть "театри грати".

Дівчину ніби голкою хто вколов. Засоромилась, затулилася. Стало помітно і шию, степовим сонцем спалену, і стернею подряпані руки. Таємничі чари розвіялися.

Андрій тим часом продовжував розповідати насмішкувато, що "театр — Вавилова клуня, сцена — пара перекинутих саней, грим — уголь та крейда, і вона собі поклала в голову, що у їх справді театр".

Тетяна не витерпіла, закричала, що це неправда, то їхні вороги таке вигадали, а Андрій Марковим зареготався, удоволений. Дівчина засоромилась, але далі й сама засміялась.

Тоді Андрій уже без жарту, зітхнувши, сказав колезі, що в Тетяни Гнатівни такий чудовий голос — як затягне соло, то аж "снігом сипне поза спиною". Ось трохи освоїться — почуєте. Вона дівчина не горда, товариська... Хіба що книжок боїться. Взялася готуватися на вчительку, та скоро покинула.

Тетяна винувато зітхнула. Потім раптом з її очей бризнув сміх, і вона взялася піснею передражнявати якусь із сільських горлатих дівок.

"Почавши співати жартома, згодом вона схитнула нетерпляче головою, повела плечима, ніби скинула з себе щось зайве, гордо свінула очима й без жодного вже жарту сміливо зайшлася піснею, виявляючи на диво сильний, чарівного тембру голос.

Гралася ним, ніби на злість і на заздрість ворогам".

Тетяна кивала очима Андрієві, закликала підтримати пісню. Той, хоч опирався, але не витримав, підхопив дужим голосом:

Коло броду беру воду, По тім боці мої карі очі.

Потім засоромився свого пориву, вмовк. І подивився синіми очима на дівчину: "Тетяно, золото!.. Може, з нас люди будуть, давайте учитись.

Тетяна сиділа задумана, уші палали, як цвіт королевий, а в очах цвіли, як золотий світанок, ті мрії, що впину їм немає".

V

Люди того року спізналися посилати дітей до школи, і з'явилася тривога, що вони зовсім про неї забули.

Аж ось похолоднішало, і селяни посунули гуртами записувати новачків до школи.

Новаки приходили з батьками та матерями у повному своєму наряді: у великих чоботях, у батьківських жилетках, з пошарпаними букварями під рукою, причесані, вмиті, з червоними носами. Увіходили з рішучим виглядом брати ту науку зразу за

роги. Вичитували "отче наш", показували свої знання і здібності. Все народ бадьорий, цупкий, з дому наструнчений, і всі, як один,— казали батьки їх,— таланти, здібності, великі сподіванки.

"Приходили і без батьків, самі. Слухаєш — шкряботить за дверима. Одчиняєш — спершу нікого не видно, і тільки звівши очі вниз, побачиш над порогом величезні чоботи, як ґринджоли, і над ними кудлату шапку. Сопучи й стукаючи, чоботища перелазять через поріг, помалу, зате енергійно чвалають ближче, простягають для привітання руку, з курячу лапку завбільшки, і хрипким баском заявляють, що він, "Гелман Вашильович (прозвання забув по дорозі), прийшов писатися в школу. Брало легеньке хвилювання".

Праця в школі налагодилася, не бралися тільки до своєї роботи. Правда, Андрій часом навіть на перервах жадібно горнув очима з книжки, як ложкою з миски.

Стали сходитись вечорами то в цій школі, то в Тетяниній. Звичайно, було більше жартів і реготу, ніж навчання. Думали влітку все наздогати.

Робота в школі була важка, але жили без суму, навіть весело. Тетяна ж — найперша винувниця незаконних сміхів.

Як випаде сніг, гуртом їдуть вчителі на санях у сусіднє село до старого вчителя в гості. Метелиця — світу не видно, а вони вигукують, сміються, співають, дуріють. Ціла хура сміху.

Інколи молодому вчителю закрадалася думка — може, й залишитися б тут назавжди? А якось пригадав він один вечір, коли побачив отця Василя і, на диво, Тетяну. Він щось по-молодечому біля неї вихитувався та потаємки говорив. Вона ж слухала мовчки, чужа, задумана. Побачивши вчителя, отець Василь пішов, а Тетяна з тоскою сказала: "І що йому від мене треба? Доведеться, мабуть, і школу свою покинути через цього огидного та бридкого".

VI

Під вікнами школи мінялися береги із золотих листопадів на білі сніги; потім на зелені пожари садів та лісів і пахучі грози.

Андрій у своєму класі, молодий вчитель у своєму. У вікна б'є гарячий весняний день. А в класі — дитяче квиління, ніби в клітку кидали повно курчат. Дав учням завдання, а сам підійшов до вікна. Хотілося чи то піти кудись, чи побачити когось.

У цей час срібним дзвоником задзвенів знайомий Тетянин голос. У грудях учителя затремтіло, лінь, сонливість мов свіжою водою змило. Він сам собі здивувався.

За стіною чулося якесь борюкання, тупотіння, придушений сміх. Потім кроки наблизилися й до його класу. На порозі — вона... "Коса набік, лице шаріє, як не займеться, поблискують очі". "Помічаю — одмінилася за ці два тижні, мов не вона: не та мова, не той сміх, погляд сміливий, насмішуватий".

Тетяно нахилилася, шепоче до нього, а пасмо її шовкового волосся пече йому щок, як вогнем. Від хвилювання вчитель нічого не може збагнути — що вона хоче. Нарешті зрозумів. Збираються грати "Наталку Полтавку". Тетяна буде Наталкою, а його просить зіграти Петра.

Учитель мляво відбивався, бо хотіли ж влітку засісти за книжки. Дівчина з досадою махає рукою: "Встигнемо ще..."

Андрій гукає зі свого класу, що отець Василь розжене їхню банду, а Тетяна рішуче, задиристо відповідає: "Хай тільки спробує тепер!" Потім жартівливо говорить до дітей, що відпускає їх додому із занять аж до того тижня, а прийдуть вони нехай в неділю прямо в театр. Ще трохи побешкетувала, поспівала, та й пішла.

А вчителя знову огорнули сум та нудьга, досада і злість невідомо на кого.

Ось і дотягнули до іспитів; школа спорожніла. Обидва вчителя вирішили, як домовлялися, взятися до підготовки. Згадали про Тетяну — щось давно не показувалася.

Зрештою Андрій довідався, що "справа з виставами стала на певний шлях: у панський маєток наїхали із Києва гості, між ними небіж пані, студент... Збирає парубки й дівчата, лагодить хор, будує на панському подвір'ї театр для народних вистав, Тетяна там днює й ночує".

Андрій Маркевич сказав, що йому шкода дівчини — думав, з неї буде інша людина. Та й студента того він знає... Але треба до своєї роботи братися.

"Стрепенулися, мов живою водою окропило: де та йсила взялася, бадьорість.

Постановили: не збочувати, не давати собі волі, гонити без жалю весняні спокуси, молоді принади, каменем на все літо сісти за книжки".

VII

Квітувало жито. "Здавалося, сторінки книг горіли під нашими очима. І вдень, і вночі, і вдень і вночі".

Учителі пожирали очима рядки за рядками. Ніхто до них не заходив, вони ні до кого. Один раз прийшов дяк Запорожець, подивився, як вони вчать, далі, чогось червоніючи, попросив одного підручника для якогось товариша і пішов.

"І попливли мимо моїх вікон ночі за ночами... За світанням розцвітали рожеві світання, дні спліталися в тижні, одлітали..."

Тихо було в кімнаті. Учитель сидить над книжкою. "Причувається: за спиною коло порога стоять мої жарти і сміхи примовклії, мов пустуни— школярі, що навколішки поставлені".

Раптом від стін ударили живі слова: "Ви ще й досі не спали, книжник і чернець"?

На тлі вікна, у квітках, у намистах, Наталка — Тетяна. "Лице трохи зблідло, під пасмами розмаяної коси очі сяють, палахкотять уші". Усміхається: "Гляньте, яка ніч! Яка ніч! Ішла оце житами сама—самісінька, а мені здавалося, що за мною музики грають, співають... Як хороше, боже, як хороше на світі!"

Потім довірливо й сором'язливо додає: "Кажуть — у мене талант..."

А потім розповідає: зараз вона з театру. Після спектаклю всі вітали її, захоплювалися грою, запевняли, що у неї — талант, який не можна занехаяти. Обіцяли відвезти в місто... учитися...

Учитель спитав, чи поїде вона до міста. Дівчина зітхнула: "Ой, поїду..."

Потім вони покликали Андрія Маркевича. Той підходить, тримаючись діловито й

суворо, "а в очах цікавість аж світитися".

Учитель з Тетяною розповідають йому наперебій новину. Спочатку Андрій не вірить, а потім його обличчя розпливається в широченній усмішці. "Аж ось знову спливає на обличчі хмарка, допитується нетерпляче, грубовато:

— Заждіть, а якими ж заходами видумаєте вчитись? На які кошти?"

Тетяна відповідає, що Лідія Віталіївна обіцяла допомогти, казала — можна буде й стипендію добути. А вона пані багата і впливова, попечителька багатьох шкіл у повіті.

Андрій голосно й щиро радіє за дівчину.

"Легко зробилося надзвичайно. Хотілось вірити й вірилось в людей, в талант Тетяни, в науку, в свої сили, в свої ясні, радісні прийдущі дні".

Тому й пустували потім, як діти. Співали, будували плани. "Розмовляли про те, як будемо колись культуру на села переносити".

І Андрій ревниво питав Тетяну, що вона, може, як із цих злиднів вибереться, то й забуде шлях на село?

Дівчина серйозно відповіла, що ніколи не забуде: "Як би вже там не було, а коли у мене є той талант, то не продам же його ні за гроші, ані за тую славу!.."

У неї на очах горіли росинки щастя... Плакала...

Марили, вірили, раділи...

VIII

Андрій Маркович і його друг учитель чекали день і другий — немає Тетяни. Надвечір побачили, як мчали кудись пани фаетоном; а між ними вона, як квітка. Потім довідалися, що в театрі репетиція, і пішли подивитися. Але дівчина червоніла, відверталася, ніби чогось нас соромилася.

Незабаром по селу пішли чутки: зв'язалася Тетяна з паничем, по житах волочиться. Отець Василь у люті: півчу покинула, співаків від церкви віднадила — розпуста, сором. Люди пророкують: не буде з того добра, потрібна вона паничам, поки наг्राються. Учитель з Андрієм ходили, як шалені, кипіли, навіть книжки покинули.

Вночі вчитель довго блукав по стерні, дивився зорі. Й зустрів сього товариша, що теж тоскний, самотній, ніби двійник його самого.

Той хоче щось сказати, і неначе боїться, ніяковіє. Потім удавано байдуже говорить: "А знаєте, оце ледь не згоріла Тетянина школа..."

Розповідає: проходив він, Андрій, "випадково" коло її школи, заглянув у кімнату. Там горить свічка, а Тетяна із студентом сидять на ліжку, обнімаються. Ну, це йому не цікаве, то ж пішов собі далі. Коли озирнувся, аж у вікні жухає світ. Повернувся, а там двері розчинені, свічка впала, палають занавіски, папери на столі й нікого немає. Не заглянь він тоді, від школи вже б одні головешки курилися.

Потім зітхає: "А шкода дівчини. Цей студент — відомий бабонюх. В таких справах — артист, маху не дасть, не пожаліє..."

Учитель ледве стримує себе, кажучи: "Хіба вона дитина, не знає, що робить?"

Андрій говорить, що це звичайно було б і байдуже, коли б вони були один одному рівня. А то ж він все одно її не візьме — пограється і покине.

Але у його друга чогось закипіла злість. Яке їм до цього діло? Може, це буде у житті найкращий спогад.

Андрій не розуміє його і розсудливо говорить, що люди тоді проходу їй не дадуть, живцем згризуть, з'їдять...

Люті ревності вступили вчителеві в голову, затуманили її, і він не придумав нічого кращого, як посваритися з Андрієм. Той назвав його егоїстичною і жорстокою людиною, з якою сьогодні й говорити не можна.

IX

Дні летять, як у огні. І в грудях учителя теж горить вогонь. Здавалось йому іноді, що вже себе переміг, поборов. Та дзеркальце показує: обличчя "яку заплаканого барана, в очах — солодкий туман". Брала лють на себе.

А в селі як день, то новина: хтось одної ночі вимазав у дьоготь Тетянину школу.

Хоч гидко, але ворухнулася в його грудях якась зла радість.

Сторож приніс ще одну новину: пані всіх акторів порозганяла і театр забила. Панича до міста відіслала, а Тетяну й у двір звеліла не пускати.

І жаль, і полегшення змішалися в серці вчителя: "Тактові й треба..."

Але новий день приніс таку звістку: втекла... забрала в матері з скрині скільки було грошей, в город за паничем подалась...

У голові промайнув чистий, непотьмарений і знадний, як ще ніколи, образ дівчини.

Цілу ніч учителю не спалося. І поступово почали згасати його почуття. А натомість прийшла туга. Йому хотілося заплакати, як дитині. "Голою, обшарпаною, обікраденою здалася мені молодість моя..."

До ранку лежав він на холодному спориші. Повернувся до кімнати втомлений. Глянув на себе в дзеркало: глибоко запалі очі, змарніле лице й строгий, сухий вираз на ньому. Погляд задуманий, чистий, навіть із блиском криці.

Ну, тепер уже ніщо не стане йому на заваді...

X

Минуло днів три — все гаразд. Заходить учитель якось до Андрія, у того сидить заплакана селянка. Він став прислухатися до розмови. Андрій розпитував, чи не гримала жінка на дочку, коли та повернулася додому.

Тут учитель і зрозумів, що це Тетянина мати. А жінка розповідала далі. Тетяна, після того, як повернулась з міста, стала немов сама не своя: не їсть, не п'є, не розмовляє й очей не підводить. Мати думала, що на неї сердиться, а та говорить — світ їй увесь спротивився.

Зараз стало ніби трохи краще, але все одно, страшно за неї, щоб не надумала вона знову чого.

Жінка попросила обох учителів поговорити з дівчиною.

Коли вона вийшла, товариш спитав Андрія, що ж власне трапилося. Той сказав, що Тетяна топилася в колодязі.

"Ніби аж потемніло в кімнаті".

XI

Увечері городами друзі пішли на село. Соняшники посхиляли важкі голови, гарбузи, як голі діти, світять спинами. По верхах грядок ніби хто покропив фарбами: нагідки, чорнобривці, айстри.

Здалеку побачили вони росляву постать у жіночій свиті: схилилась, заступом копає картоплю. Помітивши їх, Тетяна здригнулася; на обличчі промайнула нудьга. Знехотя усміхнулася. Щось нове з'явилося в її обличчі — ніби огрубіло, очі чужі, незнайомі.

Андрій оглянув дівчину і сказав: "Дивіться, яка з неї дівега вийшла! Як одягнеться у ту блузку та суконьку — то її й непомітно: худенька, щупленька. А надіне свиту, запнеться хусткою — от тобі й дівчина, як тая тополя".

Поговорили про те, про се...

Далі Андрій рішуче кладе Тетяні на плече руку. І промовляє суворо й ніжно, заглядаючи у вічі, що це вона надумала: "Перша невдача, і ви вже на дно сідаєте? Ви гадали, що життя — це веселий жарт? Ні, Тетяно! Справжнє життя — з хріном, з кропивою жалючою, з полином. Нічого, що горенить, нічого, що часом запече так, що й сльози з очей бризнуть — бадьоріше будеш, не заснеш, не закиснеш! Ех, Тетяно, Тетяно, не сподівався я од вас такого..."

Але дівчина мовчала, все нижче схиляючи голову. Андрій аж упрів. Схопив Тетяну за плечі, струснув, питаючи жартома й сердито, чи ж чує вона його. Та відводила очі, а потім як пирснули сльози. Припала до Анд-рієвого плеча.

Нарешті трохи заспокоїлася, покликала в хату. Обличчя її прояснилося, так, ніби в погашеному ліхтареві боязко засвітилася свічка.

XII

"Дні короткі, та й ті невеселі, а ночі... Нецікава стала Тетяна: і погляд боязкий, мова тихіша, ніби й сама понижчала, з лиця спала. Боїться комусь перешкодити, набриднути, ходить городами, глухими улицями, лице в хустку ховає. Буденна якась, сіренька... Зайде, трохи посидить — зараз тікає..."

Тільки одного разу дівчина поживішала, спробувала навіть заспівати. Та відразу ж боязно озирнулася і замовкла. Поскаржилася, що й поспівати ніде: в півчу отець Василь не пускає, театр дошками позабивали. Навіщо й життя таке?

Потім витерла сльози, блиснула очима: "Знаєте, коли я вперше побачила зі сцени стільки перед собою людей, в мені ніби щось огнем загорілось, і я таку силу в собі почула, таку огненну, що аж самій стало радісно і страшно".

Але це було тільки раз, далі Тетяна знову погасла.

На селі стало тихо. Переговорили люди, вирішили: схаменулася дівчина. Навіть отець Василь пом'якшав. Сказав, що як попроситься, то дозволить їй уже в хорі співати.

А вчителеві думалося: затихне лихо, позаростають рубці — буде якось жити, а коли справді в неї є той талант, то, може, ще й немарне.

XIII

Учитель згадує те незграбне будівництво з дощок — народний театр. Довго воно стояло із забитими дверима, чорне від дощів, сумне, заросле бур'янами. Люди обходили його. "А про те, що зчинилось на тому меду в селі Ярках на другу пречисту, далеко

прогула луна".

"Вся в золоті сяяла на цвинтарі липа". Друзі—вчителі зайшли в храм. Люди тиснуться. "Хор свіжих, нагуляних за літо голосів співає бадьоро, шумко, хоч і незавсідги влад. Пригинаючись і ховаючись за чужими плечима, стояла між співаками й Тетяна — вигляд суворий, замкнений, навіть ворожий до людей. Пригнічена, забута..."

Служба закінчувалася. У церкві стало урочисто, тихо.

Співаки заворушилися, готуючись до концерту. Загули баси, потім тенори, крадькома увійшло сопрано, вибралося над усіма і раптово згори сипнуло на людей наче дощем гарячих іскор: "...многовоздыхающия души мояя..."

По церкві пройшов шелест: "Хто це? Невже тая сама?"

"Мов густий росяний сад перед сонцем, натовп засвітився людськими очима. В церкві виднішало, ясніло, ніби відтуляли в ній вікна. Алише Тетяни вже сяяло, як свічка, лице живе, наївне, скорботою натхнене, з тими великими, ймовірними очима, що про їх люди говорити мусять".

"Тетяна, здавалось, росла. Ніби почувши свою владу надлюдьми, вона виступила з ряду наперед, стала в гордій, незалежній позі, запишалась. Одчувалася сила. Сила нова, непокійна, жагуча, сила грізна, що од неї торохтіло сухе дерево й чорніла стара позолота в церкві, осипалася, як од вітру. Ось—ось, здавалось, розступляться темні стіни, стане видна далечінь зелена, синє небо та ясне сонце".

Хор збився, замовк, і почувся роздратований, гнівний голос отця Василя:

"— Годі! Змовкніть!.. Тут святе місце... Артистів мені нетреба. Тут не опера.

...Тетяна стояла рівна, як струна, і, як біль, біла". Спитала стиха, що ж вона такого зробила. Отець Василь назвав її грубіянкою і сказав, що за правилами не слід би було й на поріг сюди пускати таких.

Очі Тетяни гнівно спалахнули. Вона стримано, але так, що всі почули, промовила:

" — Чого ж то так, батюшко? Мені коси ніде ще не стригли.

Церков завмерла. На селі подейкували, що хтось із селян застукав попа коло своєї молодиці. Хотів косу серпом одтяти — одкупився".

Піп затупотів ногами, став обзивати її негідницею, покликав сторожа, щоб вивів її. Тетяна, червона, гаряча, проштовхуючись між людей, прямувала до дверей, як буря, погрожуючи поскаржитися архіерею.

Піп їй услід, глумливо промовив:

"— Іди, іди, жалуйся! Я за тебе ось ще не так візьмуся. Деся там тинялася в ката по балаганах, прийшла до церкви — бешкет заводити. Артистка..."

Якась жінка кинулася з церкви навздогін за дівчиною. Мати...

"Стояв тривожний настрій". Люди додому не розходилися. До гурту підійшов стурбований, винуватий, але з робленим суворим виглядом отець Василь:

"— Бачите, якви своїхдітей навчаєте? Бачите, до чого доводить своя воля?"

З натовпи хтось обізвався:

"Так—то так, батюшко, коли ж і вам чинити так, як ви зробили, не годиться.

За ним другий, жіночий:

— Отак опаскудити, обплювати дівчину, та ще принародно в церкві. А спитати б, за що?"

І другі голоси почулися: ось заподіє вона собі щось — кому буде гріх?

Отець Василь злодійкувато залупав очима:

"Нічого їй не станеться — вернеться".

До гурту підбігла Гнатиха, мати Тетяни. Бліда, задихала. Каже, що Тетяни ніде нема.

Вирішили шукати її всім селом. Раптом почувся крик від панського двору, від збудованого театру.

"Натовп скам'янів. Отець Василь збліднув, закліпав очима... З двору долетіли чітко слова. Опалило, як огнем".

І всі мовчки кинулися туди.

XIV

Бабине літо висвічувало сивиною на сонці.

"Мають короговки фіолетові, темні, вихитуються стяги червоно—огненні, а за ними люди йдуть, а надлюдьми мари [носилкидля померлих] плинуть, заквітчані, замаяні, рушниками пов'язані..."

Ховали Тетяну самі. Відібрали ключі у титаря, відімкнули церков, "взяли мари, корогви".

І перед поповими ворітьми процесія замовкла, стала. Зайшли до двору. Скрізь усе позамикано, віконниці позачинені. Поставили мари під кленами. Хтось запропонував ламати двері.

З гурту вийшов Андрій з помарнілим обличчям. "Загуркотіву віконницю: Скажи востаннє: будеш ховати чи ні? Чуєш?"

Вибігла з кухні злякана наймичка, сказала, що батюшки немає вдома.

Усі загули, заревли: "Брешеш! Ховається! Боїться. Клич його сюди. Злякався?"

Наймичка побігла, потім знову вийшла і сказала, що батюшка не вийде.

"Андрій встав і урочисто підійшов до труни.

Кидав, як каміннями:

— Серед темної ночі у нашому закуткові, оцьому покинутому й забутому, засвітилася під убогою стріхою мужицькою божа іскра...

Промова до людей — це була новина в селі".

Люди прощалися з Тетяною навколішках. А потім всі, як один, пішли додому.

Запанувала залізна тиша... Тільки осіннє сонце "забавляло" покинуту дівчину, кидаючи їй в труну золотих зайчиків.

XV

"Будували, сподівались — ударив грім, розбив", по полю розкидавусі мрії.

Друзі —вчителі сидять зажурено.

Книжки припадають пилом.

До отця Василя приїхали з міста "урядовці чинити слідство. Туди ж сьогодні приїхав

призначений у школу новий учитель".

Всіх людей, що були на похороні, тягнуть на допит. І знають учителі, що не побачать вони вже того університету, скільки й житимуть...

Після самогубства Тетяни світ потемнів, став нерадісним.

Раптом увійшов сторож, сказав, що хтось кричить, ніби п'яний у болоті застряг. Голосіння несподівано переходить в улюблену Тетянину пісню, і друзі, здогадуються, що це дяк Запорожець, хоч він і давненько виїхав із села. Люди казали, навіть поступив десь до "учительського" інституту.

Покликали заблукалого. І ось перед очима п'яний, вимазаний у багнюці, викачаний в реп'ях дяк. Учителі розпитують його про інститут, а Запорожець говорить, що покинув його, бо роздивився — тюрма це.

Очі Андрія спалахнули обуренням: "Пропаша ви людина навіки...."

Усі замовкли. Над головами мов хмара зайшла.

Потім заговорили про Тетяну, про талант. "Про долю того кращого цвіту народного, некоханого, дощами неполиваного, що гнеться з торбами, сонцем запалений, смутний, скрізь попід позамиканими брамами мурованих шкіл".

Наговорившись, полягали спати, але не спалося. Дяк поривався заспівати, але його зупинили.

Темніє небо, смутно тьмариться сад. І зашуміло під вікнами море сухого листя. Море плачу, море сліз... Лавою, хвилею мчиться воно, як те військо безталанне, що розбив його ворог, розвіяв, куди видно жене...

Зупинилося під чужою хатою..., крізь сльози шепче несміливу скаргу: "Куди його, та й куди його проти ночі?"